

Slobodan Šnajder (2023)

Anđeo nestajanja

(Zagreb: Fraktura)

Šnajderov roman *Anđeo nestajanja*, najkraće kazano, metafora je povijesnoga smisla. On daje odgovor na pitanje: može li biti u povijesti novog početka ni iz čega, s nule?

“Kako god, u slučaju krajnjega, ja znam kako osigurati da slike i dalje struje. Jer kada bi one stale, bilo bi to opasno, za narod, za ljude: Kraj svega. Nov početak, ali taj nije siguran.” – kazuje Šnajder preko svoga junaka Magusa Djeteta.

Moto rukopisa je uzet od dvojice filozofa koje neki doktrinarni filozof nikada ne bi spajao, ne bi citirao jednoga pored drugoga – premise njihovih filozofija se isključuju. Ali Šnajder ih uzima zajedno, on je filozofski znalac, i već time, na samom početku rukopisa, opredjeljuje se da ništa ne nastaje bez kontinuiteta u sebi, makar početak bio u nestajanju, ili tako krhak kao golubinja nožice. Sjećanje i slike sjećanja ispričane u pripovijestima ovoga romana, bilo u realnima ili u imaginarnima, neprestano su ništenje i u njima je trajno samo nestajanje – pozitivno je samo stanje nestajanja. Na tom negativnom radu, na povijesnim tragedijama, sloboda bi dolazila do svoga prava i do svoga ozbiljenja. – Šnajder je svjestan protivrječja ove “gole istine” povijesti i svojim romanom želi je prevladati. Da to prevladavanje ne bi bilo samo u apstraktnom mudrovanju, on “goloj istini” dodaje opsežno i bogato ruho.

Šnajderov roman slojevito je štivo, ono se ne razvija linearno kroz vrijeme, ono nije samo opis stvarnosti, ono nije kontinuitet samo jedne ideje, jednog pogleda na stvarnost, jednog moralnog stava. Radi se o vremenu čija struktura nije prošlost – sadašnjost – budućnost nego su i prošlost i budućnost u sadašnjosti, stvarnost se zbiva između jave i sna, kao snomora. Ideje koje pokreću ljude na djelovanje i koje su u osnovi smisla ljudskih života i opće povijesti date su uporedno ili se presijecaju bez subordinacije.

Roman se može pratiti kroz nekoliko slojeva.

Prvo, kroz narative autora, Kuće Dvokatnice, Magus Djeteta.

Drugo, kroz karaktere junaka i njihovog pogleda na stvarnost: nadahnuti, opsjednuti, neutralni.

Treće, kroz ideje: smisao i besmisao postojanja, dobro i zlo (anđeli i furije).

I

1. Narativ Kuće nije najvažniji u romanu, ali je najbolji supripovjedač autoru jer ona svoju naraciju drži na ravni vidljivoga – Kuća vidi i ono nevidljivo i čuje ono nečujno.

“Ružna, najamna dvokatnica” u Ilici nije obična kuća. Ona je živo biće, ona je metafora Zagreba i hrvatske države. Kao živo biće ona živi sa svojim stanarima, zna sve njihove tajne jer čuje sve što oni kažu, vidi sve što rade i što sanjaju jer njeni zidovi sve čuju, a ogledala sve vide. Ona priča svoju priču koju autor ne bi mogao ispričati – ona je neutralna u tome jer je ipak kuća; autor romana ne može biti neutralan, on se mora opredijeliti, mora sve narative “posoliti”, jer inače ne bi imali smisla, bili bi bljutavi i neukusni.

Svi njeni stanari su njena djeca i ona za sve njih jednako strepi. Ona sve pamti i sve vidi, i po tome je opće mjesto, mjesto zajedničkog življenja a ne “ružna, najamna dvokatnica” i “kurva među kućama”. Za razliku od svoje stanarke Blavatsky ona snove ne tumači, samo ih vidi onakvima kakvi jesu. Ona vidi kako se povijest ponavlja, ona vidi ubijanje “neprijatelja” na njenom zidu, vidi kako “neprijatelj” kasnije, u novim povijesnim okolnostima, postaje “heroj” i dobija spomen-ploču na tom zidu, zatim vidi budućnost – ponovno ubijanje ubijenog, skidanje te ploče jer “heroj” postaje “neprijatelj”. Ali to je samo njena percepcija, nije ni osuda ni podrška, nije opredjeljenje. Ona ne vrednuje, ona je neutralna, ona je prema svima jednaka, ona samo bilježi. Međutim, njena pozicija

nije ni jednostavna ni laka. Njena povijest je odraz opće povijesti, a ova nije nikoga mazila.

Prvo, ona je najamna kuća, napravljena za iznajmljivanje, za sticanje dobiti, ona je “kapitalistička kurva”. Izgradio ju je Židov, veletrgovac Moses Jesenski, 1911. godine, na mjestu vrta na kome je bila neka drvenjara u kojoj je živjela vještica – ulica Lončarska, danas Ilica (Lončarska jer su iz potoka koji je tu proticao grnčari vadili glinu i pravili lonce). Iza te drvenjare bio je neki usamljeni grob, iza greba bio je grad Zagreb, kraljevski grad Agram.

Kuća je imala dva kata, podrum i potkrovlje. Njena unutarinja struktura prostora odražavala je socijalnu strukturu njenih stanara i njihove ambicije – u podrumu najsiromašniji, na prvom katu bolje stojeći, na drugom gospoda, u potkrovlju intelektualci, kao i u ostalim evropskim gradovima. Oni iz podruma uvijek su frustrirani jer žive s miševima, žoharima i ostalim bubama. Oni nose i frustraciju siromaštva još iz djetinjstva pa im je jedina želja popeti se više, po mogućnosti na drugi kat. Na katovima stanari su se mijenjali, zavisno od okolnosti. Kuća na to nije uticala, ona je primala sve koje joj je povijest slala – Židove, Srbe, Hrvate, Nijemce, zatim sve socijalne slojeve: radnike, gospodu, intelektualce, sluškinje. Godine 1941. Kuća je “arizirana”, što znači da su svi njeni Židovi iseljeni i nestali. To se desilo i sa Srbima. iako, po njenim riječima, “moji su Srbi fini ljudi”. Finoća ih nije spasila. Susjeda Anastazija / Madame Blavatsky za njih je samo ispekla kolače kada su ih deložirali. U Kuću se uselio neki Nijemac, pravi njemački Nijemac, sumnjivih poslova (nikada nije oblačio uniformu, nikada nije vidio frontu, nestao 1944. godine i sedamdesetih godina pojavio se na štakama). Kuća dalje priča svoju priču: “Kada su se moji Židovi, kuda koji, razbježali, ostao je samo jedan: David Bernštajn.” Bio je samac u velikom stanu, po mišljenju “kućnog ustaše” Mile Drenjaka. Abonent kazališta i fanatik opere – družio se s tenorima, sopranima, basovima. Kada su redarstvenici došli da ga hapse i “deložiraju”, on je radije otišao sam u smrt – popio je otrov. U njegov stan uselio se časnik hrvatske

vojske, a njegova supruga, “gospođa domobran”, uselila se čak i u njegovu ložu u Kazalištu. Radi dojma da se radi o gospođi koja pripada ”višoj kulturi”, ona je zadržala i Davidove muzičke ploče, sve drugo je izbačeno iz stana i temeljito deratizirano. Iza Davida ostao je samo jedan zlatnik – cijena ulaska u Had.

Kuća je u svome životu prošla sve tranzicije, od kuće za izdavanje, preko “arizacije” i desrbizacije do kolektivizacije. Sve je preživjela do posljednje tranzicije devedesetih godina, kada je neki hrvatski tajkun “ubija” da bi oslobodio atraktivan plac za izgradnju nove zgrade. Posljednje što je vidjela to je crna kugla koja ju je udarila i srušila.

Na njenom drugom katu postojala je djevojačka soba za posluđu, sa posebnim ulazom, ali povezana sa ostalim stanovima. U tu sobu dospjela je i Anđa Berilo, glavna junakinja romana. Anđa je ”samonikla”, tako je govorila za sebe jer nije znala svoje porijeklo, nahoće nađeno na nekom bunjištu, u Drnišu, pored željezničke pruge, “ni iz čega, ni od koga i nizašto”, u vreći s ceduljicom: “Neka te prati sreća Anđo.” Na vreći je pisalo *Cafe do Brasil*. Tako je saznala svoje ime, a prezime Berilo je dobila po čovjeku koji ju je našao i ostavio u žandarmerijskoj stanici. Išla je potom iz jednog sirotišta u drugo dok je nije udomio bračni par sa Žumberka (po tome će dobiti nadimak Žumberka u partizanima). Po smrti svojih udomitelja dolazi u Kuću kao podstanarka. Pohađala je preparandiju, htjela biti učiteljica, ali to je pekinuo rat. Radi kao sluškinja kod zagrebačke gospode.

Anđi najbliži stanar je profesor Marko Gavrančić, nastavnik klasičnih jezika na gimnaziji. On je personifikacija intelektualizma, kao što je Anđa marginalizma i anonimnosti. On zna mrtve jezike i ono što su davno pomrli govorili jedni drugima. Oženjen knjigama. Za njega ništa nije životnije od mrtve knjige. On Anđu, nedoučenu učiteljicu, podučava svim predmetima, od zemljopisa i astronomije do filozofije, one grčke do moderne, do komunizma i boljševizma. Predsokratici su joj bili razumljivi, čak smiješni, ali Platonovu ideju dobra i vječne istine koju

obični ljudi ne mogu dokučiti jer žive okovani u špilji i vide samo sjene na njenim zidovima, ne same stvari i ljude, nije mogla prihvatiti – to je okovano čovječanstvo, život sa sjenkama, bez svjetla. Ljudi Moći koji bacaju sjenske na ljudske živote “nikada neće odobriti da se ljudima skinu nagve”. A ljudi moći su faraoni, imperatori, vjerske vođe, razni očevi domovine, tribuni, visoko svećenstvo koje se tiska iza pape, svi koji viču “da čovječanstvo još nisu dovoljno usrećili”. Tako je Anđa veoma jednostavno apsolvirala najzagonetniju metaforu Platonove filozofije u kojoj vječne istine “uzalud rasipaju svoju vječnost s vrha špilje” – svaki pogled u njih zasljepljuje. Ona je odlučila izaći iz špilje, ispod sjena, makar to bila i sjena “Presvijetlog” koji zasjenjuje sve oko sebe dok ide poglavniku na poklonjenje, od Kamenitih vrata do Markova trga – “Crkveni knez ide na noge knezu od ovoga svijeta.” Anđa je odlučila gledati u Sunce, makar zna da to nije zdravo. To će je koštati zatočenja na Goli otok jer će u partizanima susret s Andrijom Hebrangom opisati kao susret sa svjetlošću.

2. Drugi autorov supripovjedač je Magus Dijete. Njegova sudbina je slična Anđinoj. I on je siročić, iz židovskog sirotišta, nepoznatih roditelja, nađen na skladištu ugljena na Južnom kolodvoru zagrebačkom, garav da su djeca mislila da ga rođa spustila kroz dimnjak. Za djecu je radost, lutka za igru. U haljetku koji je imao na sebi pisalo je Magus. Kada ga je gospođa Anastazija / Madame Blavatsky posvojila i donijela u Kuću, ukućani su mu dali ime Domagoj jer im je ime sa ceduljice bilo nejasno i zagonetno. Samo je profesor Marko Gavranić znao da Magus znači čarobnjak, a Domagoj čuvar mira, te je dječak mogao nositi oba imena kao jedno. Ipak svi su ga zvali samo Magus. Otac Magusov zapravo bio je “gospon Rat”.

Slobodan Šnajder dao je Magusu nadnaravnu snagu da bi svoju naraciju digao sa tvrdokorne i vremenom skrućene zbilje na nivo izvanvremenog trajanja. Magus je personifikacija povijesti, on se kreće kroz nju i

sabire u sebi i njenu prošlost, i sadašnjost, i budućnost. On je povijesno pamćenje, ne stari, ne raste, vječito je dijete. Njega se ne može ubiti jer se povijest ne može ubiti. Ali se ne može ni skriti. Njegov pogled jeste s visina povijesnog vremena, ali nije opći, suhoparan i površan. On vidi detalje svega pojedinačnog, percepcija mu je bogata i raznovrsna, priča zanimljiva. Šnajder svoj roman počinje s viđenjima Magusa Djeteta koji se kreće kroz povijest i priča povijesne priče. On ih priča u sadašnjosti i pokazuje da je ono prošlo i sada tu, da se ne može odvojiti od sadašnjosti – u bilome je istina. Njegova naracija je iznad naracije Kuće i samog autora. On za sebe kaže da je “nahod od tmine”, ne zna tko ga je našao i tko će ga još naći. Kroz njega stalno struje slike od kojih ga neke straše, s nekima ne zna što će, neke ga zgrome. Ipak, kad bi one stale, bilo bi to opasno i za narod i za ljude, jer novi početak nije izvjestan.

Kao personifikacija povijesti, Magus Dijete pokazuje kako se povijest ne smije zaključiti, ona mora teći usprkos svim stranputicama i svim moćnicima koji bi je htjeli zaustaviti i podrediti sebi. Sadašnjost treba sabrati u sebi i prošlost i budućnost. To čini Magus Dijete. On vidi u sadašnjosti kako kuga hara Zagrebom davne 1563. godine, vidi mučilište inkvizitorsko gradskog Magistrata i Kaptola koji svoje istrage provode tačno “kako Sveto pismo nalaže”. Vidi godine Gospodnje 1866. jedan narod koji se podijelio mržnjom neizlječivom – jedni sebe zovu Srbi, drugi Hrvati, vidi ih zametene u magli i snijegu, pod njihovim krovom nema više znakova života. “Ledeno doba. Ne vidim više ništa”, tako govori Magus koji inače sve vidi. Vidi i ono što se zbiva 1941. godine u Lici, u Kući, u Zagrebu, u Hrvatskoj, jer su oni opsjednuti mržnjom odmrznuti nakon pedeset i pet godina i vraćeni u život, kao sibirski mamuti. Odspravali su svoje s kuburama, noževima, sabljama i s njima se ponovo vratili u stvarnost. Oni će ubrzati povijest, a to ubrzanje “nije obećanje sreće”. “Jako se zvoni na Kaptolu.”

Magus Dijete vidi sve.

Zašto Šnajder istrajava na povijesnom pamćenju?

Ako ne postoji povijesno paćenje, onda se povijest ponavlja. Povijesno pamćenje je svijest povijesti, saznanje o njoj. Iz tog saznanja trebale bi učiti sve generacije. Pamte se veliki događaji, oni prevratnički, oni koji rađaju novo doba, nove odnose. To se ne zbiva bez velikih potresa, bez osvetničkog razaranja i zločina. Iz toga treba učiti da se ne bi ponavljalo. Za takvu svijest zalaže se Šnajder u svom romanu.

Radi toga njegov junak Magus Dijete ne može umrijeti. On čuva u svojoj svijesti sve povijesne faze zla, on ih gleda, bilježi i pripovijeda o njima, čak i o onima u kojima nije sudjelovao. On ne smije umrijeti i kad izgubi život, kad izgori u Himmlerovom krematoriju. On nastavlja gledati i poslije svoga života jer on je čarobnjak, odgojila ga vještica koja je također nadživjela inkvizicijsku lomaču; na zabatu kuće koja gori odletjela je iznad Zagreba, iznad Kaptola. Da Magus nije čarobnjak, kako bismo znali za strahote Jasenovca, i to baš uz Uskrs 1942. godine. To je vrijeme kada katolici obilježavaju Kristovu muku i raspeće. Ali i uskrsnuće. (Hrvatska je katolička.) Te dane se slavi jer je Krist svojom žrtvom i mukom otkupio svo zlo svijeta, svakog čovjeka. To slave i stražari u Jasenovcu, “sabirnom logoru”, uglavnom opijanjinima i orgijanjinima. Atmosferu slavlja stvaraju i održavaju Cigani sa svojom svirkom i pjesmom. Znaju oni da će nakon tog trećeg dana biti poklani. Međutim, svojom svirkom ubrzavaju vrijeme kao da žele da taj čas dođe što prije. Ciganin svira violinu kao Paganini, i sliči mu, samouk s darom od Boga i sa pjesmom “Ciganski rastanak” odlazi u smrt:

Bila si moja jednu ludu noć

Al' ja sad moram dalje poć

Nosim muku najveću

Nikad te više vidjeti neću.

Šnajder i u ove trenutke strepnje pred smrću unosi poznatu filozofsku notu: od smrti se možemo braniti samo kreacijom, samo umjetnošću.

Bez Magusove povjesnosti ne bismo znali da su ove nadrealne strahote Jasenovca pripremljene još davno, sredinom XIX stoljeća, kada se u Hrvatskoj slavi, uz glasovir i Schubertove lidove, nadolazeća sloboda i samostalnost Hrvatske. Ali Hrvatska je već podijeljena, ona građanska s velikom nadom u budućnost, i ona ostrašćena i osvetnička koja traži pravo na postojanje, koja je odlučna da “ništa što je bilo više se ne broji”. Od svih mogućnosti koje će se pojaviti, ona će iskoristiti najgoru. – To će biti Jasenovac.

Ovdje nije kraj Magusovog viđenja. On vidi i ono što će se desiti 1951. godine, tek šest godina nakon komunističke revolucije i antifašističkog rata u Hrvatskoj i drugim krajevima kraljevske i žandarske Jugoslavije. On vidi čak i ono što će se desiti u rujnu 1991. godine u Šidu, u vojnoj povorci koja kreće prema Vukovaru.

Magus svjedoči perverziji jednog režima koji u logoru drži svoje borce, najbolje koje je Revolucija dala. Oni koji su stvarali slobodu postali su njeni zatočeniци. Njihov bivši drug iz partizana, sadašnji ministar unutrašnjih poslova, strah i trepet u “državi slobode”, čovjek koji kontrolira sve tajne službe, posjećuje logor na Golom otoku da bi utvrdio kako funkcionira. Logoraši ga dočekuju s ushićenjem, s pljeskom i pjesmom, kao da su na nekom banketu. Nitko od njih svoju sudbinu zatočenika ne osjeća kao poniženje i nepravdu; žrtve slave svoga krvnika. On sam uviđa o čemu se radi, u trenutku slabosti proradi mu savjest te zabilježi na ceduljicu: “Strašno je što mi radimo tim ljudima.” Međutim, on nije čovjek koji sebi smije dozvoliti trenutak slabosti, zgužva listić i baci ga u more, neka ga voda nosi.

Magus Dijete vidi sve, njemu se ne može ništa skriti, njegova povijesna svijest živi iznad smrti. On vidi ponavljanje povijesti i 1991. godine. Oni isti ili njihovi potomci koji su krvarili i ginuli za slobodu i moćnu “državu slobode”, uz svu moć koju su zadobili, kreću u osvajački pohod, u porobljavanje, kreću na Vukovar. Za te stravične slike nije potrebno Magusovo detaljno opisivanje, opisuje ih autor romana jer ih je vidio i

doživio. Vidio je ponovljenu povijest nacizma, vidio je Furije nestajanja, božice zla na djelu.

3. Treća naracija, ona nosiva i sintetizirajuća, autorova je jer on vidi ono što Magus i Kuća ne vide i što ne mogu ispričati. On je morao, također, smisao viđenja Kuće i Magusa dovesti do kraja i otići korak dalje, ka onome Višem. Šnajder ne ostaje unutar njihovih imaginacija jer one su samo neutralni opisi, oni se ne opredjeljuju, oni ne sude. U tim imaginarijama pomirene su i najveće protivurječnosti – ljudi i njihove sjene, istina i obmana, dobro i zlo. On ih, naprotiv, sučeljava i dovodi do smisla povezujući imaginarne likove sa stvarnim likovima, konkretnim povijesnim osobama. Ono što može podnijeti imaginacija i misao ne može podnijeti stvarnost. Sama njihova pozicija (stvarnih likova) također je nadnaravna, jer su oni iznad, oni su kreatori povijesti, iako su uronjeni u konkretnu stvarnost. Oni odlučuju o životu i smrti pojedinaca i naroda. Nije isto suočiti se sa smrću egzistencijalističkom teorijom (ona može sve podnijeti) i voditi oružanu borbu, biti odgovoran za život cijele jedne brigade. Šnajder im zbog toga skida oreolu nedodirljivosti, baca ih s povijesnih visina u kaljugu stvarnosti. Pokazuje zapravo da se u samoj stvarnosti mjeri veličina ideja i njihova izdržljivost. Ne radi se o tome da li su pojedinci vrijedni ideja koje ih pokreću na djelovanje, nego da li su ideje vrijedne ljudskih žrtava.

Glavna junakinja Anđa, koju je Šnajder izveo iz Platonove špilje na svjetlo Istine, ne gleda više sjene, već konkretne ljude. Tako Tita vidi u njegovoj “golotinji”, u situaciji kada ga nikakvo povijesno ruho ne može skriti, kada je običan progonjeni čovjek, “gol” u bezizlazu, suočen sa smrću. Spas mu dolazi na “golubinjim nogama”, od anonimne osobe, Anđe koja ne zna ni tko je ni odakle je, koja je “ispala” iz vreće za kavu, koja ne pripada ni po čemu njegovoj stvarnosti. Ona još ne pripada ni njegovom pokretu. Ona će ga vidjeti kakvog ga ne vidi nitko drugi, vidi ga golog u stvarnosti,

u jezeru kako se kupa dok nad njim nadlijeće njemačka “Štuka”. Anđa u njemu vidi dva suprotna lika: jedan, “mitski ratnik koji se poput kentaura stapa sa svojim konjem i jaše na čelu kolone”, drugi, “čovjek čvrste građe koji zna uživati u životu”, objiesni satir kome je ona predmet požude kao gola nimfa. Ta dva principa, nebeski i zemaljski, stalno su u sukobu. Anđa bi htjela da se ne isključuju jer u tom slučaju oba nestaju.

Koča Pipović, Ranković, Hebrang, dok su obični stvarni ljudi, pomiješani s drugima u istim situacijama, sasvim su drugačiji nego kad su “heroji revolucije”, kad su u legendi. Usred revolucionarnih oružanih sukoba Koča piše traktat o besmislu samoubojstva, na francuskom jeziku, što upućuje da se radi o egzistencijalističkoj temi – jedan teoretičar egzistencijalizma vodi partizansku brigadu u ratu za svjetsku revoluciju, a u pauzi bitki razmišlja o smrti koja ne bi smjela biti obično ništenje života, zaključak njegovog besmisla. Sve njegove filozofske nedoumice jednostavno razriješava priučena Anđa tvrdnjom da se i samoubojstvo može izvršiti s velikim smislom – ako se time spašavaju od smrti drugi konkretni ljudi. Tako je uradio njen Boško u ustaškom istražnom zatvoru. Nije sebi oduzeo život zato što nije mogao podnijeti zlostavljanje, nego da ne bi izdao drugove. To je samoubojstvo s najvećim smislom, a ne da bi se dokazalo kako život sam nema smisla.

II

Da bi razriješio dilemu što uopće dovodi ljude do nasilne smrti, vlastite ili tuđe, Šnajder nas uvodi u drugi sloj svoga romana – uspostavlja razliku između nadahnuća, opsjednutosti i neutralnosti. To nije samo moralna dilema njegovih junaka, nego stanje svijesti i odnos prema svijetu. On ovu napetost kod svojih junaka drži od početka do kraja romana. To je zapravo odlučujuće stanje za njihovo djelovanje. Ne radi se o različitim idejama koje diferenciraju njihove postupke, nego čak o istim idejama prema kojima postoji različit odnos, koje se različito prihvaćaju. Sve revolucije kojima se Šnajder bavi u romanu imaju u osnovi ideju

slobode. Protagonisti tih ideja ih različito prihvaćaju i tumače, različito ostvaruju – neki su opsjednuti njima, neki samo nadahnuti, a neki neutralni. – Nešto je u ljudima.

Opsjednuti završavaju uvijek u nasilnoj smrti, svojoj ili tuđoj, oni pripadaju Furijama. To je romaneskna tema i Šnajder upućuje na Dostojevskog koji je opsjednutost učinio sižeom nekih svojih djela. Opsjednuti ubijaju iz uvjerenja, iz zaslijepljenosti. Oni nisu u stanju gledati svjetlo Istine a da ne oslijepe. – “Opsjednut” inače u narodu ima značenje obuzet sotonom. On je neizlječiv, inkvizicija takve “spašava” lomačom, medicina ludnicom, režim egzorcizmom – “revidiranjem”.

S druge strane je nadahnuće, svjetlo Istine koje nadahnjuje bez sljepila, koje uzdiže iznad ropstva i ponižaja. Ideje su samo nadahnuća i ushićenja koja traju, koja su neprestani podsticaji, a ne svršeni činovi koji zahtijevaju osvjedočenje i potvrdu svoje istinitosti. Posvećeni su “tumači znakova kojima se služila Sudbina”. Oni nisu zavedeni, oni nadahnućem spoznaju putove sudbine. Kada Marko Gavrančić pita Anđu: “Što tebe, Anđo, drži na okupu?”, ona odgovara: “Platon. Sjaj ideje apsolutnog dobra.” On, mislilac po zanatu, koji se boji svakog zaključka jer zaključak traži angažman, odgovara: “Takvi su ljudi opasni.” Međutim, Anđa nije opsjednuta, za nju su ideje moćne dok pokreću na djelatnost, dok oslobađaju (ona kaže da je i na Golom otoku bila slobodna). Ona će reći: “Mi tifusari, opančari, čarapari, mi smo pobijedili”; pobijedili su jer su imali ideju, oni su “ispisali ep koji je stvar nadahnuća”. Problem nastaje s pobjedom, jer koliko god je teško pobijediti toliko je teško izdržati tu pobjedu. Nadahnuće ne bi trebalo nestati s pobjedom. Tu se pobjednici razlikuju i razilaze, tu se vrši diferencijacija na opsjednute i nadahnute. Opsjednuti pobjedom završavaju cijeli proces, pretvaraju ga u stanje, u nužnost, u režim. Tada se utvrđuje izdržljivost ideja i pravovjernost njihovih nositelja. – Nadahnuti pobjeđuju, opsjednuti vladaju pobjedom. Kada se to desi, opsjednuti vladaju i nadahnutima, poput inkvizicije nastoje ih “osloboditi” svake napasti pravde i istine, ili još gore, “revidirati” ih.

Opsjednuti komunizmom nisu shvatili osnovnu ideju utemeljivača komunističkog pokreta koji je bio najveći kritičar Hegelove dijalektike negativiteta i preokretanja negativnog u pozitivno stanje. On je komunizam tumačio samo kao negaciju postojećeg stanja koja se (negacija) ne smije pretvoriti u trajanje, u pozitivno stanje. “Komunizam je nužan oblik i energičan princip neposredne budućnosti, ali komunizam nije kao takav cilj ljudskog razvitka – oblik ljudskog društva”, pisao je Marx u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima iz 1844. godine*. Komunizam je oslobađajući princip i nadahnuće slobode. Pozitivno stanje treba biti stanje slobode, poredak slobode. Komunistička negacija nije trajno, nego prelazno stanje. Komunističke revolucije su se zbile kao rušilački pokreti i svoju rušilačku snagu pretvorile u društveno stanje. One se nisu mogle emancipirati i uzdići do opće slobode, do općeg dobra, što je bio Anđin ideal.

Nadahnutima ostaje samo pitanje kada se to desilo, kada je krenulo po zlu. Koja je to crta razdvajanja gdje su se borci za slobodu, ponižene i ugnjetavane, podijelili i suprotstavili jedni drugima? Završava li svaka revolucija giljotinom? Anđa traži odgovor na to pitanje direktno od Tita. Ona ga u pismu pita: “Može li se revolucija spasiti njezinom prošlošću? Revolucija bila je veliki pokret puka, plebejska. Kada se to naša ideja, naša apsolutna istina, stala kvariti? I kamo sve to vodi?” – Najopasnije su one Furijske kojima Revolucija kažnjava one kojima ne može dati slobodu.

Odgovor na ovo pitanje Anđa nije dobila direktno od Tita. Šnajder ga je dao indirektno, preko Kuće u koju je Anđa smjestila Tita kada ga progonio Gestapo. On je tada usnio san koji je Kuća vidjela, jer ona vidi i sne svojih stanara. Prvu verziju sna Kuća je izmislila jer je Titov san “najstrašnije što je kod mene sanjano”. Ona je taj san zatajila sve do kraja svoga postojanja (pred njeno rušenje) jer nije htjela, kako je rekla, plašiti ljude. Tito je sanjao groblje pod snijegom, kao da je negdje u Sibiru. “Iz grobova bez oznaka vire ruke do lakata kao i zgrčene šake. Neke pozdravljaju, kako to čine komunisti, dakle stisnutom pesnicom, druge,

zgrčene, samo prijete... Neki su ga naprosto pozdravljali. Ali neki, činilo mi se, proklinjali.”

Dakle, podjela na nadahnute i opsjednute izvršena je već u grobovima. Pali su za istu ideju, ali nisu imali isti odnos prema njoj, očekivali su je različito. Ta razlika nije djelo Povijesti i njenog smisla, ona dolazi od ljudi, iz njihove ljudske nastrojenosti. Povijest ostavlja ljudima da se opredjeljuju, ona samo nudi mogućnosti. Što će tko izabrati, kako će se tko opredijeliti u odlučujućim povijesnim događajima?

Šnajder je svoje junake, one fiktivne, sve sabrao u Kući. Svi su imali izbor i svi su različito odabrali. Mile Drenjak, “kućni ustaša”, išao je za Poglavnikom do kraja. Cilj njegove “revolucije” bila je nacionalistička država Hrvatska, bez Srba, Jevreja i ostalih nehrvata, bez komunista. Izgubio je i završio u Argentini, opet s Poglavnikom. San o svojoj Hrvatskoj nije ostvario. Pero Zvonimir, s nadimkom Uzmimo, goli proleter, radnik na ciglani, bira rat u Rusiji, protiv boljševika, ali ne iz mržnje ili ideoloških razlika, nego iz interesa; taj rat se dobro plaća, kao legionar hrvatske 369. pukovnije imat će plaću, žena i dijete nadoknadu. Njega ne zanima vojnička slava. Na upozorenje da se može umrijeti bilo gdje i da “odasvud vodi jedan te isti put u Had” (pakao), on je samo odmahnuo rukom – to je “gospodska besmislica”. – On nije nikada čuo za kletvu kralja Petra Zvonimira koga je njegov narod kamenovao jer ga je slao ratovati za druge. Za puk kletva je bajka i besmislica. “Ali sada kad napokon imamo državu, otpada i ta kletva baš kao i mnoga druga suvišna pitanja.” Pero Zvonimir Uzmimo završio je kao Sjena, odraz Moći na zidu špilje u kojoj je okovan. Kasno je shvatio da 369. pukovnija ne može promijeniti tok svjetske povijesti. Ali on je mogao promijeniti svoju sudbinu. Pogrešno je izabrao. Pao je “na polju slave i do zadnjega trenutka držao se vojnički ispravno, junački i hrvatski.”

David Bernštajn bira smrt u svom krevetu, ne u koncentracionom logoru. On ne želi biti broj, biti materijal za krematorij. On je odlučio. Nacistima je uskratilo nasladu, to je bila njegova “revolucija”.

Zvonko Bela, tuberan kao profesor Gavranić, “siromah kao crkveni miš”, također bira svoju stranu i u takvom bolesnom stanju radi za “Podzemlje”, biva otkriven i deportiran u “sabirni logor Jasenovac”. Tamo nestaje. Nije mu pomoglo što je bio Hrvat.

Profesor Marko Gavranić, sveznalac, bira sanatorij “Brestovac” da bi se sklonio iz povijesti koja se zbiva oko njega. O njoj on sve zna, ali ne može u njoj sudjelovati, on je na margini, promatrač, a ne sudionik. Bolest koristi kao opravdanje svoje neutralnosti. Uostalom, “Revolucionarnim pokretima ne trebaju mrtvi jezici, niti knjigoljupci.” Pokolebao se samo jedanput, kada je čuo kako je Magus Dijete bačeno s balkona na ulicu. Tada je rekao: “Puška na ramenu jedini je pravi put.” Međutim i ta se misao brzo rasplinula kao bijeli oblak kojeg rastjera vjetar.

Magda dijete, posvojče Anđino, uzeto iz potkozarskog zbjega, bez roditelja, bez identiteta, također ima izbor: priključila se sestrama milosrdnicama Vinka Paulskog – to je red sestara bliže svijetu, služe u bolnicama. I ona je kao i Anđina drugarica iz preparandije, Blanka / sestra Benedikta, slobodu našle u služanju Bogu, ali je to služenje primakla ljudima. I ona ima viđenje, vidi “odmrznuto” ljudsko pleme koje luta i traži spas – ono bi u vječnost. Gospodar vječnosti ih ne prima u svoj dom, već je otkupio njihove grijeha i ispašta za njih. On je pobijedio njihovo vrijeme kao što ga pobijedila Magda Sestra u samostanu – ona ne prima u svoj svijet ni pomajku Anđu.

Anđa Berilo, ključna osoba romana, sa margine povijesti donosi čvrstu odluku – priključuje se ilegalnom zagrebačkom pokretu, zatim odlazi u partizane. Ona je nadahnuta idejom Revolucije. Za sebe kaže: “Ja imam samo budućnost. Da tamo gore nečeg ima, misli većina ljudi. Ali mi koji smo ovdje hoćemo to što je gore ovdje dolje: isušiti Dolinu suza.” Čak je i Tito mislio da “tamo ima nešto”, ali se ne zna da li je to nada ili strepnja, a drugovi se ne usude tražiti obrazloženje.

Anđa je odabrala i odlučila – biti dio povijesti. Držalo ju je njeno nadahnuće. Nije znala, međutim, da čistoća nadahnuća može ishlapjeti.

To je shvatila tek kada se našla na Golom otoku. Ali trenutak kad se to počelo zbivati nije lako utvrditi. “Ja bih tako rado izašla iz one povijesti koja je domalo bila moja. Ja bih da ispadnem kao zrnce kave iz vreće pune tame” – razmišlja Anđa dok gleda svoje krvave robijaške ruke. Ali, povijest nije vreća iz koje je nekada ispala, povijest je sveobuhvatna, ona nije sobica u koju možeš ući i izaći kad hoćeš. Iz povijesti se ne može izvući neko svoje vrijeme i trajati u njemu. To mogu samo bića u prirodi, ona postoje u svom vremenu, u svom trenutku. Biljke i životinje žive u vremenu, a ne u povijesti. – “Leptir i ružmarin su izvan povijesti.”

Samo neutralni ispali su iz povijesti, bolje reći sami se isključili, skvrčili se u svom vremenu. Oni su kontemplativci koji sve znaju, ali ni u čemu ne sudjeluju. Ili su to kafanski ljudi, izgladnjeli boemi, loše plaćeni novinari i doušnici naučeni prislušivati kavanske brbljarije. Oni će nestati prirodno i tiho kao da nisu postojali. Oni su samo sjene, nikada se nisu usudili izaći na svjetlo Istine. Oni nisu sposobni ni za samoubojstvo jer bi ono imalo smisla, kao ono Davida Berštajna i Boška.

III

Prateći odluke i postupke svojih junaka, Slobodan Šnajder nas uvodi u treći sloj romana i odgovara na pitanja: Što s poviješću? Što znači biti dio povijesti kojom gospodare Furije, a ne Anđeli?

Ako se Povijest uzdigne iznad ovovremenosti, onda ona struji iznad stvarnog stradalništva svojih aktera, onda se njen “Duh” drži neokaljan ljudskim strastima i ljudskom krvlju. Revolucionari se odriču požuda, oni ne posežu za ženskim koljenom koje im je na dohvat ruke, kao što je bilo Koči. Oni hoće oreol svetaca, a to je veliko iskušenje: treba se odreći kuće, braće, sestara, oca, majke, žene, djece, zemlje (Evandjelje po Mateju, glava 19. “Duh povijesti” svoju čistotu čuva žrtvovanjem povijesnih aktera i njihovih sljedbenika. Pobjeda nad ovim “Duhom” moguća je samo ako se izgubi iz njegova toka i ono Veliko drži prizemno. Inače, “Duh povijesti” je neumoljiv, niti jedno njegovo djelo ne može

proizvesti opću slobodu bez žrtava. To je Šnajderov moto kojega uzima od Hegela. Ali samo da bi ga napustio. Iza njega slijedi drugi moto, drugog velikana filozofije (Friedricha Nietzschea) koji se prvi među filozofima suočio s ovim Hegelovim stavom. “Misli koje će promijeniti svijet dolaze na golubinjim nogama.” Promjena nije nebeska i opća, jer je takva ništenje, negativno djelovanje, djelovanje Furija nestajanja ili božica zla i osвете. Samo je Hegel mogao u tom negativnom djelovanju vidjeti pozitivno jer je “Duh povijesti” izmjestio izvan povijesti – on je viši smisao koji ljudi ne mogu dokučiti i koji srljaju u propast misleći da ga ostvaruju, oni ostaju u Platonovoj špilji i vide samo sjene, a ne stvarnost koja se zbiva. Stvarnost je sunovrat, trošenje ljudskog materijala u interesu višeg smisla.

Šnajder ne pristaje na to. Viši smisao mora biti ovdje i sada, mora biti življen, a ne zamišljen. Povijest nije besmislena, njen smisao nije skriven iza Nestajanja. Šnajder božicama nestajanja suprotstavlja Anđu, svoju glavnu junakinju romana, koja je personifikacija anđela, dobrotivih božica pomirenja. Povijesno nestajanje ne mora biti Ništenje, razlike i suprotnosti se mogu pomiriti, mržnja se može prevladati, dobro može pobijediti zlo, istina obmanu. Ako to nije moguće, onda je historija (narracija) samo mit, laž i obmana koju pišu pobjednici. Iz nje se onda ne može ništa naučiti, ona se neprestano ponavlja u svom besmislu. Da bi se došlo do historijske istine, povijesni junaci se moraju izvući iz mita i spustiti u stvarnost, u konkretno zbivanje. Šnajder citira Goethea: “... sa slobodnim pukom stajati na slobodnom tlu”. Radi toga on junake komunističke revolucije u svom romanu oslobađa svakog mitološkog ruha, skida do “gola”. Tito, Koča Popović, Ranković, Hebrang, Đilas, Kardelj, svi su oni spuštani među žive ljude, u konkretne situacije. “Golotinja” njihova nije samo metafora, to je konkretno stanje u kojem ih Šnajder promatra. To su situacije bezizlaza, pred progonom ili pred smrću, ili pred odlukama kada se svaki čovjek suočava sa sobom – “golim”. To je suočavanje sa smislom života i smrti, sa smislom samoubojstva. Ako život nema smisao, onda ga nema ni smrt. Smrt nije filozofsko pitanje,

smrt je opredjeljenje za život – život se može dobrovoljno dati samo za život koji dolazi, za budućnost. To je smisao smrti onih koji nose ideju revolucije. Njihova smrt je mogućnost novog početka.

Povijest stvaraju opsjednuti, odrešiti ljudi spremni na sve. Izaći iz povijesti može se samo smrću, samoubojstvom. Misli Anđa i o tome, ali time ne bi izbrisala sve ono što je povijest bila, i to od trenutka nadahnuća do trenutka “kada je nešto pošlo po krivu”. – Može li se fiksirati taj trenutak “hlapljenja”?

Šnajderov odgovor na ovo pitanje i nije bitan jer je trenutaka mnogo i neuhvatljivi su. Važnije je saznanje da ovo “hlapljenje” postoji, da ideje ne mogu izdržati svoju pobjedu, da povijest ne može izdržati vremenost svojih aktera. Ljudi su istovremeno i u povijesti i u svome vremenu, kao što je Tito kentaur – čovjek konj, lik ovjenčan u bronzi, ali i goli kupač u jezeru.

Smisao povijesti se ne može mijenjati naknadno, on se igrađuje djelatnošću njenih sudionika u ovome vremenu koje je jednokratno i ne može se ponavljati radi popravnog. Anđa je u jednom trenutku pomislila da može izbrisati onaj dio koji je “krenuo po krivu”, koji je obezvrijedio sve živote koji su dati za slobodu.

Slobodan Šnajder ne ostavlja ovo pitanje neodlučnim. On svoju junakinju vodi do kraja, dovodi je u situaciju u kojoj ona pokušava nemoguće – vratiti se na početak, u svoje vrijeme i sačuvati smisao početka, smisao života izvan povijesti. Autor je vodi u Kuću, u njenu sobicu iz koje je krenula u povijest. Ona hoće tu, na tom mjestu, povući crtu i odvojiti povijest od sebe, kao da se ništa nije zbilo. To je jedini trenutak njene slabosti u životu. Uzima štrik i stavlja omču oko vrata. Međutim, tu je Kuća, svi njeni stanari su njena djeca, ona ne trpi takve obračune, ona se ne opredjeljuje. Ona je Kuća ovozemaljskih života i ne želi podmirivati s njima povijesne račune, oni se podmiruju izvan nje. David Bernštajn se također ubio u njoj, ali prije nego je iskoračio u povijest – smrt ga je ostavila u njegovom vremenu, to je Kuća mogla podnijeti. Ali ne može

podnijeti da se Anđa ubija u njoj nakon što je prošla kroz povijesno vrijeme. Radi toga “živo biće” Kuće napregne se da štrik pukne. Anđa mora nastaviti život u povijesnom vremenu, mora biti živo suočenje s furijama zla. Anđa se miri s tim, bez osвете, bez mržnje, blagonaklono i dobrotivo. Ostaje do kraja takva i umire prirodno, s osmijehom, među svojim suborcima, na njihovom zapuštenom groblju, među bezimenim nadgrobnim pločama – iskorijenjenim kao i ona.

Smisao povijesti je dat u izboru. Svi Šnajderovi junaci su birali svoju povijest. Nitko od njih se nije mogao isključiti naknadno, svi do kraja nose svoju sudbinu, svoj izbor. Povijesna pozornica je privlačna, ona nadahnjuje, ali i opsjeda. Jednako je otvorena za pojedince i narode. Biti na svjetskoj pozornici, biti dio svjetskih događanja je odluka odgovornosti. Samo u tim situacijama pojedinci i narodi mogu biti dio svjetske povijesti, samo tada smisao svoga života vežu uz smisao povijesti. Samo tada su veliki ili mali, egoisti ili altruisti, dobri ili zli, humanisti ili anarhisti, narodi ili plemena. Takva šansa se daje samo jedanput u ljudskom životu i u povijesti naroda. I neutralni Gavrančić je morao priznati da se to desilo narodima jugoslavenskih prostora kada su stali na stranu antifašističke revolucije. Uspjeli su, a onda sve srušili, uništili sva nadahnuća. Vratili se na početak, vratili se u svoje vrijeme, iskoračili iz povijesti. Sa antifašističkim pokretom prvi put u svojoj povijesti izašli su na svjetsku pozornicu, prvi put su postali subjekti svoje sudbine. Nisu se nacionalno prebrojavali, jedna i jedinstvena ideja ih je odmakla od njihove plemenske opsjednutosti i ujedinila. Prvi put u povijesti nisu djelovali kao zasebna plemena. Kada su se vratili u svoje vrijeme, bivša zajednička “država slobode” izvršila je samoubojstvo. Međutim, Šnajderov povijesni pogled, kojeg nam ispostavlja viđenje Magusa Djeteta, stoji iznad toga. On svojim romanom “puca na više”. Šnajder je čovjek Nade, on Furije želi preobratiti u Anđele, u božice milosti i dobrote. Jedan od likova u zločinačkoj povorci na Vukovar, rezervista iz Gornjeg Milanovca, ne želi u tome učestvovati, oduzima sebi život. Kod njega je proradilo povijesno pamćenje, kroz svijest mu prolaze slike njegove žene i djece.

Ne želi njima ostaviti povijesnu krivicu. On, makar bio samo jedan u toj zločinačkoj povorci, nada je. U cijeloj zbrci, u kolonama smrti koje idu na Vukovar, vidi se samo jedan pravедnik. A Magusova viđenja su uvijek bila tačna. “Taj čovjek koji si je netom prosvirao lubanju, jest nova stijena, stamena, ona klisurina koja stoji postojano kao u himni što ste je do jučer svi pjevali iz sveg glasa.” Ovim Šnajder zatvara Magusove slike, koje on nije birao, koje su birale njega. Njegovo vlastito u tome bilo je samo Gađenje, Zgroženost i Strah. Šnajder ih preobraća u Nadu, Ufanje i Ljubav.

Slobodan Šnajder ispisao je roman odbijanja i nade. Preko svoje junakinje Anđe i njenog iskustva, preko onih koji nisu priznali povijesni poraz, on poručuje da “tako nije moralo biti”. – Djeca nisu smjela pojesti svoju revoluciju. Njegova Anđa je objava nove Apokalipse jer se proročanstvo Svetog Ivana s Patmosa obistinilo – sva četiri njena jahača protutnjala su kroz povijest. Anđa je nova nada: “Ona ne jaše na Zvijeri koja bljuje vatru i baš se nikako ne uklapa u sliku babilonske Bludnice. Pa niti Jagančeve majke. Nije dakle rodila Spasitelja, nije doživjela uzašašće, ne sjedi do Božjih nogu na prijestolju.” Anđa je nada ovoga svijeta.

“Nije moralo tako biti.” – To nije fikcija autora, to nije san ni Kuće ni Anđe, ni kontemplacija Marka Gavranića, to je izjava jednog od stvarnih junaka revolucije, Koče Popovića, izrečena u vremenu kada je “država slobode” na izdisanju. – “Kako god, sve ima biti stavljeno na Čovjeka.”

Ivo Komšić